

**ALALIYA NUTQ NUQSONINING KELIB CHIQISH SABABLARI, TURLARI VA
KORREKSION ISHLARI**

Abdivahobova S.A

*Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti — Maxsus
pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta’lim fakulteti*

4-kurs Talabasi

@abdivahobovasitora@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalarda uchraydigan alaliya nutq kamchiligining kelib chiqishi, sabablari, turlari va korreksion ishlari haqida yoritib beriladi.*

Kalit so'zlar: *alaliya, motor alaliya, sensor alaliya, exolaliya, prenatal, postnatal, korreksiya*

Alaliya - bu bosh miya po‘stlog‘idagi nutq markazlarining organik shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan nutqning og‘ir darajada rivojlanmaganligi yoki butunlay mavjud emasligidir. Bunda bolaning jismoniy eshitish qobiliyati va intellekti saqlangan bo‘ladi. Nutq funksiyasining chuqur rivojlanmaganligi tizimli xususiyatga ega, ya’ni nutqning barcha tarkibiy qismlari - fonetik-fonematik hamda leksik-grammatik tomonlari buziladi.

Namoyon bo‘lishiga ko‘ra, ushbu buzilish afaziya bilan ko‘plab umumiy belgilarga ega. Farqi shundaki, afaziya bola nutqni egallab bo‘lganidan keyin (odatda 3 yoshdan so‘ng) rivojlanadi. Alaliyada esa nutq funksiyasi avvaldan mavjud bo‘lmaydi yoki keskin darajada cheklangan bo‘ladi. Boshqacha aytganda, nutq markazlarining organik shikastlanishi homiladorlik davrida, tug‘ruq jarayonida yoki bolaning hayotining dastlabki uch yili ichida sodir bo‘ladi.

Alaliyaning kelib chiqish sabablari:

Alaliyaning yuzaga kelishidagi asosiy biologik omil homila rivojlanishining prenatal davrida yoki bola bog‘langan nutqni shakllantirishdan oldingi davrda sodir bo‘lgan markaziy asab tizimining ikki tomonlama organik shikastlanishi hisoblanadi. Alaliyaning kelib chiqishiga sabab bo‘luvchi omillar erta ontogenezning turli davrlarida ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Prenatal (homila rivojlanishi) davri:

Homila rivojlanishi davrida quyidagi omillar alaliya rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin:

- homila gipoksiyasi;
- bachadon ichidagi infeksiyalar;
- homiladorlik toksikozlari;
- homilador ayolning yiqilishi natijasida homilaning shikastlanishi;
- onaning surunkali somatik kasalliklari.

Tug‘ruq davri:

Tug‘ruq jarayonida yuzaga keladigan ayrim holatlar ham ushbu nutq buzilishining rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Bunday omillarga quyidagilar kiradi:

- muddatidan oldin tug‘ilish;
- yangi tug‘ilgan chaqaloqning asfiksiyasi;
- muddatidan oldin yoki cho‘zilgan tug‘ruq natijasida yuzaga keladigan tug‘ruq jarohatlari;
- tug‘ruq vaqtida akusherlik asboblardan foydalanish.

Postnatal davr:

Bolaning hayotining ilk yillarida boshdan kechirgan ayrim kasalliklari ham alaliya rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ularga raxit, pnevmoniya, o‘tkir respirator virusli infeksiyalar (O‘RVI) va boshqa kasalliklar kiradi. Shuningdek, noqulay ijtimoiy omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Jumladan, pedagogik qarovsizlik alaliyaning asosiy sabablari hisoblanmaydi, biroq ular asosiy biologik omillarning salbiy ta’sirini yanada kuchaytiradi.

Logopediyada nutqning ushbu rivojlanmaganligini tasniflash uchun bosh miya shikastlangan sohaning joylashuviga asoslangan maxsus klassifikatsiyadan foydalaniladi.

Alaliyaning quyidagi shakllari ajratiladi:

4. Motor alaliya - bosh miyaning nutq zonalarining organik shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Shikastlanish o‘chog‘i nutq apparatining markaziy qismida joylashadi, biroq periferik qism faoliyati ham buziladi. Motor alaliyaga ega bolalarda mustaqil nutq rivojlanmaydi, ammo ular atrofdagilar nutqini tushunadilar.

5. Sensor alaliya - chap yarim sharning chakka bo‘lagida joylashgan Vernike markazi shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Ushbu buzilish nutqni eshitish orqali idrok etishning buzilishi bilan tavsiflanadi, biroq jismoniy eshitish qobiliyati saqlanib qoladi. Bunday holatda bola o‘ziga aytilayotgan barcha so‘zlarni eshitadi, ammo ularning ma’nosini tushunmaydi.

6. Sensomotor alaliya - motor va sensor alaliyaning belgilarini birlashtiradi. Ushbu buzilish bosh miyaning uchta nutq markazi - Broka markazi, Vernike markazi va assotsiativ markaz faoliyatining buzilishi bilan bog‘liq. Klinik belgilar bolaning qaysi shakli aniqlanganiga qarab namoyon bo‘ladi.

Ma'lumotlarga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalar orasida alaliya taxminan 1%, maktab yoshidagi bolalar orasida esa 0,6–0,2% hollarda uchraydi. O‘rtacha hisobda alaliya aholining 0,1% ida kuzatiladi. Ushbu nutq buzilishi o‘g‘il bolalarda qizlarga nisbatan ikki baravar ko‘proq uchraydi.

Motor alaliyaning asosiy belgilari:

– Atrofdagilar nutqini tushunish saqlanib qoladi, biroq bolaning mustaqil nutqi jiddiy darajada buzilgan yoki umuman rivojlanmagan bo‘ladi (patologiyaning og‘irligiga qarab).

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Iyun, 2026-yil

- Bola soʻzlar oʻrniga imo-ishoralar, mimika yoki mazmunsiz gʻudurlashlardan foydalanadi.
- Soʻz tarkibidagi tovushlarni notoʻgʻri almashtiradi.
- Gaplarda koʻmakchilarni tushirib qoldiradi.
- Lugʻat boyligi juda cheklangan boʻladi. Yangi soʻzlarni oʻzlashtirish qiyin kechadi, faol lugʻatda asosan kundalik hayotda ishlatiladigan soʻzlar uchraydi.
- Bogʻlanishli nutqning shakllanishi qoʻpol darajada buziladi. Bola voqealarni izchil bayon qila olmaydi, sabab va oqibatni aniqlay olmaydi, mazmunni toʻliq yetkazib bera olmaydi.
- Diqqat, xotira va idrok buzilishlari kuzatiladi.
- Harakatlarni muvofiqlashtirish bilan bogʻliq muammolar mavjud boʻladi.
- Yirik va mayda motorika yetarli darajada rivojlanmagan boʻladi.
- Oʻz-oʻziga xizmat qilish koʻnikmalarida qiyinchiliklar kuzatiladi (masalan, oyoq kiyim bogʻichini bogʻlash va boshqalar).
- Tez charchash kuzatiladi.
- Xulq-atvorning individual xususiyatlari namoyon boʻladi: bola haddan tashqari harakatchan yoki aksincha sust va sekin harakat qiluvchi boʻlishi mumkin.

Sensor alaliyaning asosiy belgilari:

- Atrofdagilar nutqini idrok etish va uning maʼnosini tushunish buziladi. Ushbu buzilish yengil yoki ogʻir darajada kechishi mumkin. Ayrim hollarda bola oʻziga qaratilgan ayrim soʻzlar va vaziyatga bogʻliq nutqni tushunadi, biroq intonatsiya yoki soʻzlarning tartibi oʻzgarsa, hatto tanish soʻz va iboralarni ham tushunmay qoladi. Ogʻir shakllarda esa bola nutq tovushlarini umuman idrok etmaydi, hatto oʻz ismiga ham javob bermaydi.
- Nutq faolligi yuqori boʻladi, biroq bolaning nutqi alohida soʻz boʻlaklari va bir-biriga bogʻlanmagan tovush birikmalaridan iborat boʻladi. Koʻpchilik hollarda uning nutqini atrofdagilar tushunmaydi.
- Fonematik eshitish buziladi.
- Exolaliya kuzatiladi, yaʼni bola ayrim soʻzlar yoki iboralarni anglamagan holda takrorlaydi.
- Koʻplab sensor alaliyaga ega bolalarda giperakuziya kuzatiladi, yaʼni odatda boshqalarga befarq boʻlgan tovushlarga nisbatan yuqori sezuvchanlik mavjud boʻladi.
- Muloqotda mimika va imo-ishoralardan faol foydalaniladi.
- Eshitilgan yoki talaffuz qilingan soʻzni muayyan predmet yoki hodisa bilan bogʻlashda qiyinchiliklar kuzatiladi.
- Kayfiyat keskin oʻzgaradi: bolaning faolligi birdan sustlik bilan almashishi mumkin.
- Intellektual rivojlanishda yaqqol kechikish kuzatiladi.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Iyun, 2026-yil

- Yuqori qo‘zg‘aluvchanlik va xulq-atvorning tartibsizligi kuzatiladi.
- Diqqatni jamlashda qiyinchiliklar bo‘ladi. Bola o‘ziga qaratilgan nutqni tushunmagani sababli har qanday faoliyatga bo‘lgan qiziqishini tez yo‘qotadi.

Alaliyada korreksion logopedik ishlar:

Alaliyaga ega bolalar bilan olib boriladigan logopedik ish og‘zaki nutqni bosqichma-bosqich shakllantirish tamoyiliga asoslanadi.

Motor alaliyada logopedik ishda nutq faolligini rag‘batlantirish, alohida tovushlarni hosil qilish, tovushga taqlid qilish ko‘nikmalarini shakllantirish, bog‘langan nutqni rivojlantirish ishlari olib boriladi.

Sensor alaliyada esa asosiy vazifalar - nutqiy bo‘lmagan va nutqiy tovushlarni farqlashni o‘rgatish, nutqiy konstruksiyalar va gaplarning mazmunini tushunishni rivojlantirish, so‘zlarning ma‘nosini tushunishni shakllantirish, so‘zlarni muayyan harakatlar va predmetlar bilan to‘g‘ri bog‘lash ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Korreksion ishlarning muvaffaqiyati ularning imkon qadar erta, ya‘ni 3 yoshdan boshlab boshlanishiga bog‘liq. Shuningdek, bosh miyaning organik shikastlanish darajasi ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M. Yu. Ayupova, «LOGOPEDIYA». Toshkent 2019
2. Mo‘minova L.R., Amirsaidova Sh.M., Mamarajabova Z.N., Yakubjanova D.B. va boshq. “Maxsus psixologiya”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent – 2013
3. Выготский, Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М.: Лабиринт, 2016
4. Т. Б. Филичева, «Логопедия: теория и практика». Москва 2023